

*Браверман Ю.І.,
здобувач кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету*

ВІДОБРАЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРИНЦИПІВ В ЗАСАДАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. У зв'язку з прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу України стало актуальним питання змісту та регламентації засад кримінального провадження. Вперше законодавець закріпив 22 загальні засади, у відповідності до яких має здійснюватися кримінальне судочинство. Система принципів кримінального процесу суттєво змінилася: засади чітко закріплені у кодексі, з'явилися нові принципи, які раніше не зазначалися у старому Кримінально-процесуальному кодексі, деякі старі принципи було втрачено. Нами розглянуто поняття засад кримінального провадження, їх класифікація. В статті розглядається нова система засад кримінального процесу, її зв'язок з конституційними принципами, недоліки та переваги нової системи. Детально розглянуто статті нового Кримінально-процесуального кодексу, які розкривають конституційні засади, та зміст яких відрізняється від Конституції. Зазначено, які конституційні принципи, важливі для кримінального провадження, не були закріплені в новому Кримінально-процесуальному кодексі України. У висновках нами запропоновано деякі зміни у системі загальних засад кримінального судочинства.

Ключові слова: засади кримінального процесу, система, Конституція, принципи.

Постановка проблеми. Побудова правової та соціальної держави в Україні висуває на передній план завдання щодо забезпечення прав та законних інтересів громадян, верховенства закону у всіх сферах державного та громадського життя. Гарантією прав і свобод людини є Конституція України. Термін «конституція» (від лат. *constitutio* – встановлення, устрій) відомий ще за часів Давньої Греції і Стародавнього Риму [1]. Нині під конституцією розуміють систему загальнообов'язкових норм, що мають, як правило, вищу юридичну силу і регулюють основи відносин між людиною і суспільством, з одного боку, і державою – з іншого, а також засади організації самої держави та її відносин зі світовим співтовариством.

Одним з найважливіших аспектів у виконанні завдання щодо забезпечення прав та законних інтересів громадян є питання про систему засад кримінального провадження. Бо саме у сфері кримінального судочинства, де має місце застосування різних заходів державного примусу і де особливо обмежуються права та свободи осіб, залучених у сферу кримінального процесу, питання охорони прав і законних інтересів учасників кримінального провадження набуває особливого значення. Слід також зазначити, що прин-

ципи грають велику роль під час застосування і тлумачення норм права судами, посадовими особами кримінального провадження, прийняття певних процесуальних рішень.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Питання про систему засад кримінального провадження досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. У теорії кримінального процесу питанням поняття та системи принципів кримінального процесу присвячені праці Ю. М. Грошевого, Т. М. Добровольської, А. Я. Дубинського, В. Т. Маляренка, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, М. С. Строговича, І. В. Тирічева, В. М. Тертишника, та ін. Але система принципів кримінального процесу суттєво змінилася, з'явилися нові принципи, які потребують дослідження.

Попри значний ступінь наукової розробки даної теми, на жаль в даній сфері ще залишаються питання, зокрема співвідношення нових засад КПК України з конституційними принципами і т.п.

Мета статті – аналіз основних положень нового КПК щодо реформування системи принципів, виявлення зв'язку нової системи засад кримінального судочинства з Конституцією України.

Викладення основного матеріалу. Засади кримінально-процесуального права є гарантією дотримання прав і законних інтересів особи в кримінальному процесі; гарантією прийняття законних і обґрунтованих рішень у кримінальній справі; вихідними положеннями для тлумачення окремих кримінально-правових засад.

Засади кримінального процесу утворюють систему – самостійних, об'єктивно взаємопов'язаних правових положень, які розповсюджують свою дію на весь кримінальний процес. І. В. Тирічев відзначав, що принципи живуть і діють в рамках цілісної системи, «де суть і значення кожного принципу обумовлені не тільки власним змістом, а й функціонуванням всієї системи» [2]. Добровольська Т. М. вважала, що система принципів – це сукупність самостійних за змістом, взаємопов'язаних і об'єктивно обумовлених положень, пронизаних єдністю цілей та завдань, які саме в цій сукупності мають якісний сенс [3]. Михеєнко М. М. під системою принципів розумів їх сукупність та порядок розташування. Систему принципів кримінального

процесу поділяли на конституційні і інші принципи [4]. До конституційних відносять засади, що закріплені в Конституції України. Цієї позиції дотримуються видатні вітчизняні вчені – процесуалісти Альперт С. А. Грошевий Ю. М., Стецовський Ю.І. і інші. До інших відносять засади, закріплені в КПК України.

На нашу думку, більш практичною є класифікація засад кримінального провадження на конституційні, процесуальні (загальні засади кримінального провадження) та спеціальні. Конституційні – передбачені в Конституції України, процесуальні – перераховані в КПК України і спеціальні – це засади, які стосуються, переважно, основ проведення негласних слідчих (розшукових) дій, проведення тактичних комбінацій та стратегічних операцій на досудовому слідстві і одночасно являються спеціальними для оперативно-розшукової діяльності.

Ретроспективний погляд на проблему свідчить про те, що КПК України 1960 року не містив глави «Засади кримінального провадження», яка б чітко визначала поняття та закріпила кримінально-процесуальні засади, їх кількість. Процес реформування кримінального процесуального законодавства в Україні тривав майже двадцять років. 13 квітня 2012 р. Верховною Радою України був прийнятий новий Кримінальний процесуальний кодекс України, в главі другій якої вперше названо і розкрито зміст засад кримінального провадження.

Засади кримінально-процесуального права – це закріплені в правових нормах вихідні положення, що відбивають панівні в державі політичні та правові ідеї і визначають сутність організації і діяльності компетентних державних органів щодо досудового розслідування і судового розгляду кримінальних справ [5].

Вперше законодавець закріпив 22 загальні засади, у відповідності до яких має здійснюватися кримінальне судочинство. Зокрема закріплено чимало принципів, що давно вже є фундаментальними у кримінальному судочинстві багатьох європейських країн. Відповідно до ст. 7 КПК України «Зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, відносяться: 1) верховенство права; 2) законність; 3) рівність перед законом і судом; 4) повага до людської гідності; 5) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; 6) недоторканність житла чи іншого володіння особи; 7) таємниця спілкування; 8) невтручання у приватне життя; 9) недоторканність права власності; 10) презумпція невинуватості; 11) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; 12) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; 13) забезпечення права на захист; 14) доступ до правосуддя; 15) змагальність; 16) безпосередність дослідження показань, речей і

документів; 17) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 18) публічність; 19) диспозитивність; 20) гласність і відкритість судового розгляду; 21) розумність строків; 22) мова, якою здійснюється кримінальне судочинство». Кожному з 22 принципів законодавець присвятив окрему статтю.

Із них п. п. 1-14, 17 і 22 передбачені відповідними статтями Конституції України, тобто 16 пунктів із 22 – це конституційні принципи. Не визиває сумнів обов'язковість дотримання цих принципів у кримінальному процесі. Але при розкритті змісту конституційних принципів, на наш погляд, в КПК України допускається дещо вільна їх трактовка, що є неприпустимим, адже їх зміст не може бути іншим, ніж це передбачено в Конституції України.

Детальніше розглянемо конституційні засади, зміст та назва яких були дещо змінені у КПК.

Верховенство права (ст. 8 КПК). Дана засада закріплена в ст. 8 Конституції України та ст. 8 КПК. Положення ст. 8 Основного закону зазначають, що Конституція України має найвищу юридичну силу. КПК же посилається і на іншу нормативну базу – «з урахування практики Європейського суду з прав людини» [6]. Така трактовка можлива при доктринальному роз'ясненні, але не в кодексі, норми якого повинні повністю відповідати аналогічним статтям Конституції України.

Забезпечення права людини на свободу та особисту недоторканність (ст. 12 КПК). В ст. 29 Конституції України зазначається, що «Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника». Стаття 12 КПК не містить такого положення. На наш погляд, при розкритті змісту цього конституційного принципу недопустимо опускає цілу частину із змісту відповідного принципу Конституції України.

Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини. Стаття 17 КПК України за своєю сутністю є формою втілення у кримінально-процесуальне законодавство закріпленої у ч. 1 ст. 62 Конституції України презумпції невинуватості, відповідно до якої особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вини не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. В Конституції України ця засада детально регламентована. Вважаємо недоречним доповнення цього конституційного принципу словами «забезпечення доведеності вини», на наш погляд, більш виваженим є виділення цих слів у окрему заставу Кримінального процесуального кодексу.

Гласність та відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами. Гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами Конституцією віднесено до основних засад судочинства (п. 7 ч. 3 ст. 129), при цьому термін «гласність судового процесу» вживається як синонім терміна «відкритий розгляд справи». Статтею 27 КПК «Гласність і відкритість судового провадження» передбачено, що учасники кримінального провадження, а також особи, які не брали участі у кримінальному провадженні, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, не можуть бути обмежені у праві на отримання в суді як усної, так і письмової інформації щодо результатів судового розгляду. На нашу думку, фіксування технічними засобами – окрема засада кримінального провадження, і її положення повинні регламентуватися окремою статтею Кодексу.

Права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності. Ст. ст. 40, 55 Конституції України, які закріплюють за громадянами право на звернення у державні органи, доповнюється положеннями, які містяться в ст. 24 КПК України:

1. Кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому цим Кодексом.

2. Гарантується право на перегляд вироку, ухвали суду, що стосується прав, свобод чи інтересів особи, судом вищого рівня в порядку, передбаченому цим Кодексом, незалежно від того, чи брала така особа участь у судовому розгляді [7]. Разом з тим, ми вважаємо, що недопустимо опускати в статті КПК важливу частину змісту із цих конституційних принципів, зокрема ч. 3 ст. 55 Конституції України: «Кожний має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав у відповідні міжнародні судові інстанції...».

Заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення (ст. 19 КПК). В ст. 61 Конституції України зазначено, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер.

На жаль, у процесі становлення системи засад кримінального судочинства було втрачено такий конституційний принцип, як:

– принцип здійснення правосуддя тільки судом (ст. 15 старого КПК). Згідно з ч. 1 ст. 124 Конституції правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Судочинство здійснюється судом України та судами загальної юрисдикції.

Висновки. Новий КПК копіює деякі положення Конституції. Та, на жаль, зміст окремих принципів КПК суперечить визначенням, закріпленим у Конституції України. Положення конституційних принципів вже закріплено в Основному законі держави. Конституція України має найбільшу юридичну силу серед усіх правових актів у державі. Положення підзаконних актів не може суперечити положенням Конституції [8]. Найвища юридична сила Конституції України проявляється в тому, що: по-перше, її норми мають пріоритет (верховенство) перед нормами інших (звичайних) законів, по-друге, норми інших законів та підзаконних актів мають прийматися на основі Конституції і повинні відповідати їй (ст. 8 Конституції України).

Змінення тексту положень деяких засад, що містяться у Конституції схоже на тлумачення Основного закону. Законодавець не є суб'єктом офіційного тлумачення Конституції. Офіційне тлумачення Конституції та законів України згідно зі ст. 150 Основного Закону дає тільки Конституційний Суд України. Конституційне тлумачення має офіційний характер, виходить від компетентного державного органу. Офіційне тлумачення Конституції України органом конституційної юрисдикції – це діяльність Конституційного Суду в межах законодавчо встановлених процедур з допомогою апробованих наукою і практикою прийомів і способів по подоланню неоднозначного розуміння конституційних норм [9].

На нашу думку, доцільніше було б не переписувати текст Конституції, а тільки перерахувати конституційні принципи у ст. 7 КПК. Розкривати зміст тільки процесуальних засад. Крім цього, дуже важливо з введенням негласних слідчих (розшукових) дій у КПК України передбачити також спеціальні принципи слідчої діяльності, а саме: поєднання гласних і негласних заходів, добровільність, конфіденційність, конспірація, наступальність, цілеспрямованість, об'єктивність, доцільність, соціальна і правова захищеність конфідентів, а також, повнота та об'єктивність дослідження обставин події, взаємодії з органами управління, ЗМІ і населенням [10].

Нами розглянута тільки частина засад кримінального провадження але вищезазначене свідчить про те, що засади КПК України підлягають подальшому дослідженню.

Література:

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник: пер. з рос. / О. Ф. Скакун. — Харків: Консум, 2001. — 656 с.
2. Тыричев И. В. Принципы советского уголовного процесса: учебное пособие / И. В. Тыричев. — М.: Юрид. лит., 1984. — С. 9.
3. Добровольская Т. Н. Принципы советского уголовного процесса / Т. Н. Добровольская. — М.: Юридическая литература, 1974. — С. 34.
4. Михеенко М. М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори / М. М. Михе-

- енко. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — С. 223.; Молдован В. В. Порівняльне кримінально-процесуальне право: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: навч. посібн. / В. В. Молдован, А. В. Молдован. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — С. 9-23.
5. Маляренко В. Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: підручник / В. Т. Маляренко. — К.: Ін Юре, 2004. — 544 с.
 6. Зеленський С. М. // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». — 2012. — № 2(6)
 7. Михеєнко М. М. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / М. М. Михеєнко, В. П. Шибіко, А. Я. Дубинський. — 2-ге вид. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — 624 с.
 8. Кравченко В. В. Конституційне право України: навчальний посібник / В. В. Кравченко. — Вид. 3-тє, виправл. та доповн. — К.: Атіка, 2004. — 512 с.
 9. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України: науково-практичний коментар / В. Д. Берназ, А. М. Притула; За заг. ред. С. В. Ківалова. — О.: Фенікс, 2013. — 190 с.
- Браверман Ю. И. Отображение конституционных принципов в принципах уголовного производства**
Аннотация. В статье мы рассмотрели систему принципов, закрепленную в новом Уголовно-процессуальном кодексе, ее взаимосвязь с конституционными принципами, преимущества и недостатки новой системы.
Ключевые слова: принципы уголовного процесса, система, Конституция, принципы.
- Braverman J. Constitutional principles in the principles of criminal proceedings**
Summary. In the article, we discussed the principles of a new system of criminal procedure, its relationship with constitutional principles, advantages and disadvantages of the new system.
Keywords: principles of criminal procedure system, the Constitution, the principles.